

Recenzja rozprawy doktorskiej

**mgr Justyny Michniuk, pt. *Sytuacja zawodowa nauczycieli języka dolnołużyckiego w szkołach na terenie Dolnych Łużyc w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec*,
przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Inetty Nowosad, prof. UZ**

Przedłożona do recenzji praca liczy 363 strony i jest opracowaniem o charakterze empirycznym, dotyczącym sytuacji zawodowej nauczycieli uczących (zagrożonego) języka mniejszości w Niemczech.

Historia Łużyczan jest niezwykła – ich determinacja w podtrzymywaniu własnej tożsamości, rozwijanie kultury narodowej mimo nasilonej germanizacji. Zachowanie własnych tradycji, kultury było możliwe dzięki silnym rodzinom, religijności i edukacji. Bez wątplenia język łużycki jest najważniejszym wyznacznikiem tożsamości Serbołużyczan. Jak napisała Pani mgr Justyna Michniuk w jednym ze swoich tekstów: „Chociaż prognozy przetrwania języków łużyckich, jako nośnika tożsamości, brzmią nieoptymistycznie, nie można całkowicie przekreślać pracy wielu świadomych Serbołużyczan, jaką wkładają w szerzenie własnej kultury”¹. Uważam, że przygotowana dysertacja doktorska i – mam nadzieję – jej pokłosie w postaci monografii, jest nie tylko interdyscyplinarnym studium porządkującym wiedzę na temat kultury, edukacji i historii Serbołużyczan, ale jest też mocnym głosem pokazującym ich specyfikę w Polsce, przybliżającym (na nowo) kulturę mniejszości nieco zapomnianej, a przecież od wieków związanej z naszą historią.

Stąd temat dysertacji dotyczący sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego jest szczególnie aktualny i trafnie dobrany a podejmowane przez Autorkę badania uznaję za ważne zarówno z punktu widzenia zmian społecznych, jak edukacyjnych. Praca, co należy podkreślić, ma wyjątkowe znaczenie – przyczynia się do ochrony od zapomnienia języka dolnołużyckiego a dodatkowo przedstawia kulturę i wpisane z nią zwyczaje mniejszości narodowej.

¹ J. Michniuk, *Dylematy tożsamości w dobie globalizacji. O słowiańskiej mniejszości w Niemczech*, „Pismo Folkowe” 2020, nr 146-147 (1-2), s. 10-14.

Za pozytywną i wysoką oceną recenzowanej pracy przemawia:

- podjęcie ważnej społecznie problematyki dotyczącej sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego;
- dostrzeżenie niszy badawczej związanej z brakiem szerszych, kompleksowych opracowań dotyczących szkół i przedszkoli z serbołużyckim językiem nauczania;
- niewątpliwym atutem pracy jest zainteresowanie się i przeprowadzenie badań przez Panią mgr Justynę Michniuk wśród osób uczących języka mniejszościowego – zagrożonego wymarciem;
- znakomite opracowanie części dotyczącej tradycji i zwyczajów na Dolnych Łużycach z trafnym tytułem, oddającym zawartość rozdziału – *z troską o zachowanie kultury mniejszości*;
- precyzyjne przedstawienie historii Serbołużyczan na terenie współczesnych Niemiec;
- przedstawienie funkcjonowania mniejszości narodowych w kontekście uwarunkowań prawnych Unii Europejskiej i Niemiec, w tym z analizą rozwiązań legislacyjnych w zamieszkiwanych przez mniejszość krajów związkowych: Brandenburgii i Saksonii;
- przyjęcie jako podstawy do analiz i interpretacji badań koncepcji wymiany społecznej Petera Blau;
- rozpoznanie aktualnego stanu i kierunków rozwoju, ale także organizacyjnych form konstytuowania nauczania języka mniejszości w Niemczech;
- dobór grupy badanych z dotarciem do osób reprezentujących różne pokolenia – co dało możliwość zarówno uchwycenia dynamiki zjawiska, jak i rozpoznania problemów nowych i tych stale obecnych, i doświadczanych przez nauczycieli;
- na szczególne podkreślenie zasługuje zrealizowanie badań w grupie hermetycznej, do której trudno dotrzeć i sprawić by osoby – reprezentujące mniejszość – chciały uczestniczyć w badaniach;
- zgromadzenie bardzo obszernej literatury przedmiotu, liczącej 578 pozycji. Trafne jej wykorzystanie w pracy i rzetelne opracowanie bibliograficzne.

Oceniając rozprawę doktorską, najpierw odniosę się do kwestii ogólnych – wartości podjętego tematu oraz struktury treści, a w dalszej części skupię się na zagadnieniach szczegółowych oraz sformułowaniu konkluzji końcowej.

Istotną kwestią w opisie sytuacji mniejszości (etnicznej, narodowej czy religijnej) jest typ sprawowanej w państwie władzy. Od jej charakteru zależy w dużym stopniu sposób funkcjonowania, np. szkół – zarówno w zakresie prawnym, jak i organizacyjnym (od sieci szkolnej poczynając na sprawach dotyczących autonomii nauczycieli kończąc). Polityka o charakterze totalitarnym, skrajnie konserwatywnym ogranicza poczucie wolności i w sposób jednoznaczny dookreśla wymagania programowe, decyduje również o dostępności do szkolnictwa. Sposób realizowania takiej polityki oświatowej może mieć charakter jawny – gdy bezpośrednio formułowane są określone zapisy, sankcje za ich niespełnienie są nagłaśniane, a nadzór nad działaniem oświaty ma charakter scentralizowany. Współcześnie częściej jednak mamy do czynienia z sytuacjami ukrytych programów politycznych, gdy przy oficjalnie głoszonych poglądach mówiących o swobodzie, tolerancji, jednocześnie prowadzone są działania o charakterze ograniczającym autonomię instytucji (w tym szkół), a także obywateli, w tym w sposób szczególny społeczności mniejszościowych. Sposób prowadzenia polityki oświatowej jest bezpośrednio związany z uwarunkowaniami społecznymi. Im mniej autokratyczny sposób prowadzenia polityki w danym państwie, tym większe możliwości uwzględniania w procesie zmian oświatowych potrzeb społecznych – również tych o charakterze lokalnym. W państwie o charakterze demokratycznym możliwe są bowiem zmiany oddolne, które uwzględniają specyfikę środowiska społecznego².

O ile problematyka szkolnictwa mniejszościowego była przedmiotem analiz, to dotąd nie było publikacji tak obszernej i szczegółowo opisującej złożoną organizację nauki języka dolnołużyckiego w szkołach na terenie Dolnych Łużyc. Jest to bardzo cenna praca umożliwiająca czytelnikowi poznanie zarówno kontekstu historycznego, jak i społeczno-politycznego, a przede wszystkim kulturowego funkcjonowania mniejszości serbołużyckiej Niemczech i uzyskanie wiedzy na temat możliwości nauki języka mniejszości w krajach związkowych Niemiec.

Struktura pracy oraz teoretyczne podstawy badań

Autorka, co uznaję za atut pracy, przedstawiła szeroki kontekst funkcjonowania mniejszości narodowej w Niemczech i na tym tle osadziła sytuację badanej grupy nauczycieli i wskazała możliwości (i ograniczenia) kształcenia na rzecz nauki języka dolnołużyckiego.

² A. Gajdzica: *Kształcenie na obczyźnie – szansą na (prze)trwanie Polskość? O sposobach kreowania polityki oświatowej*. W: Z. Dacko-Pikiewicz, I. Emmerova (red.): *Nauki społeczne wobec kryzysu i nowych wyzwań. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2013, ss. 197-205.

Całość pracy ma uporządkowany układ, zgodny z opracowaniami o charakterze empirycznym, wyróżniającymi część teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Przedłożona do oceny rozprawa opracowana w sposób poprawny i typowy dla tego typu prac, składa się ze wstępu (s. 6-15), sześciu rozdziałów merytorycznych (s. 16-313), podsumowania (s. 314-325), streszczenia w języku polskim i angielskim (s. 326-327), bardzo obszernej bibliografii liczącej 578 pozycji (s. 328-358) oraz aneksu z dwoma załącznikami – arkuszem wywiadu z nauczycielami i wychowawcami w placówkach WITAJ oraz zgody na udział w badaniu i publikacji fragmentów wypowiedzi – oba w języku niemieckim (s. 359-363). Praca stanowi spójną, zamkniętą całość, wskazującą na poprawność z jaką Autorka posługuje się zarówno literaturą fachową, jak i umiejętnie opisuje i wyjaśnia uzyskane wyniki badań własnych. Układ jest logiczny i komplementarny.

Trzy pierwsze rozdziały: I. *Serbołużycanie na terenie współczesnych Niemiec*, II. *Serbołużycanie jako mniejszość narodowa w Niemczech* i III *Tradycje i zwyczaje na Dolnych Łużycach – troska o zachowanie kultury mniejszościowej*, składają się na część teoretyczną pracy. Już te przywołane tytuły rozdziałów wskazują na interdyscyplinarny charakter pracy i (udaną) próbę przedstawienia szerokiego kontekstu funkcjonowania analizowanej mniejszości z uchwyceniem uwarunkowań historycznych i społeczno-kulturowych, z mocnym akcentem na wymiar etnograficzny.

Autorka rozpoczęła od przedstawienia uwarunkowań historycznych. W oparciu o polsko- i niemieckojęzyczną literaturę opisała początki osiedlania się Serbołużyczan na terenie współczesnych Niemiec. Pokazała nie tylko kwestie odnoszące się do zmian w obrębie samej mniejszości, ale przede wszystkim kontekst społeczno-kulturowy i polityczny, który zaważył na trudnej historii Serbołużyczan. Na proces asymilacji mniejszości serbołużyckiej wpłynęły (i dalej wpływają) uwarunkowania gospodarcze – przede wszystkim postępująca modernizacja przemysłu i różne przemiany strukturalne, wśród nich rozwój kopalnictwa węgla brunatnego i opartych na nich elektrowni. Dochodzi do tego przewaga języka niemieckiego we wszystkich niemal istotnych dziedzinach życia.

Ważnym zagadnieniem poruszonym w rozdziale są języki Serbołużyczan, z uwzględnieniem aspektu historycznego związanego z ich pochodzeniem, wskazanie drogi rozwoju języków literackich Serbołużyczan i odniesienia do współczesności. Tu na uwagę zasługuje podkreślenie zagrożenia języka i wskazanie kryteriów spełnionych w tym zakresie przez język dolnołużycki (s. 41) oraz opisanie działań realizowanych w celu ratowania języków serbołużyckich jako nośnika kultury i tożsamości. Ze względu na rozwinięcie tego

zagadnienia w części empirycznej, a jednocześnie wskazanie konkretnych działań mających na celu ratowanie języków serbołużyckich mgr Justyna Michniuk opisała program WITAJ i historię realizacji w ośrodkach Językowych (o tej samej nazwie) WITAJ, a także działania realizowane przez Szkołę Języka i Kultury Dolnołużyckiej (ss. 42-43). Na uwagę zasługuje pokazanie codzienności mniejszości narodowej borykającej się z sytuacjami, w których ich prawo do posługiwania się językiem jest deprecjonowane (s. 43-48). Opisywane działania wpisują się w model typów radzenia sobie ze zróżnicowaniem kulturowym w sferze ideologii i praktyki społecznej³, który można odnieść do sposobów i zakresów wdrażania zmian oraz oporu będącego ich efektem⁴.

Pierwszy rozdział teoretyczny zamyka analiza roli Kościoła Ewangelickiego w pielęgnowaniu języków Serbołużyczan. Jak podkreśla Autorka: „Aż do końca XIX wieku rozwój kulturalny Serbów Serbołużyckich był definiowany przez ewangelicką inteligencję” (s. 49). Autorka opisuje tu bardzo złożoną i ambiwalentną rolę Kościoła – z jednej strony wspierającą działania związane z walką o prawa narodowości serbołużyckiej, z drugiej kościół odegrał też rolę negatywną – gdyż do akcji germanizacyjnej włączono większość luteranckiego duchowieństwa (s. 50). Pozycja większościowa łączy się z pozycją władzy i w przeszłości (ale również współcześnie) wykorzystywano różne metody do umocnienia władzy i kontroli⁵.

Kolejny rozdział pracy został poświęcony zagadnieniu Serbołużyczan jako mniejszości narodowej w Niemczech. Wszystkie zawarte podrozdziały są spójne z tematem i logicznie powiązane. Autorka rozpoczęła od szerszego opisu związanego z prawodawstwem Unii Europejskiej, odnosząc się do dwóch podstawowych dokumentów sankcjonujących prawa mniejszości⁶, ratyfikowanych przez Niemcy. W tekście zostały doprecyzowane i w sposób bardzo czytelny przedstawione te artykuły (pochodzące z podanych wcześniej dokumentów), które są istotne ze względu na podejmowaną problematykę badawczą. Na uwagę zasługuje przedstawienie dwujęzycznych sytuacji w komunikacji służbowej i zawodowej w kontekście

³ Por. K. Krzysztofek: *Wielokulturowość, demokracja i rynek kultury*. W: A. Sadowski (red.): *Pogranicze. Studia społeczne*. Białystok 1999, s. 35-37.

⁴ A. Gajdzica: *Zmiana społeczna i opór wobec zmian w badaniach relacji w środowiskach wielokulturowych*. W: T. Lewowicki (red.): *Teorie i modele badań międzykulturowych*. Uniwersytet Śląski, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Warszawa-Cieszyn 2006.

⁵ Pisze o tym w swoich tekstach A. Różańska, między innymi: *Edukacja religijna młodzieży w warunkach pluralizmu religijnego w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej (Grupa Wyszehradzka: Polska, Czechy, Słowacja, Węgry) – studium porównawcze*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

⁶ Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych, sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. Dz.U. 2002 nr 22 poz. 209. Źródło: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20020220209/O/D20020209.pdf>; Europejska Karta Języków Regionalnych i Mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r. Dz.U. 2009 nr 137 poz. 1121. Źródło: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20091371121/O/D20091121.pdf>.

użycia języka niemieckiego oraz serbołużyckiego, na obszarze Łużyc, w ramach ustaleń zawartych w Europejskiej Karcie Języków Regionalnych i Mniejszościowych (tabela 3, s. 59). Obecność mniejszości zmusza państwo do sformułowania polityki wobec nich. Jej charakter zależy od dwóch nadrzędnych kwestii – czy obecność mniejszości jest w danym społeczeństwie akceptowana i czy przeznaczona jest dla tych grup sprawiedliwą część zasobów danego społeczeństwa⁷.

Autorka w kolejnym podrozdziale przedstawia sytuację mniejszości narodowych w Niemczech oraz opisuje ich status prawny. Informacje na ten temat – dotyczące mniejszości Serbołużyczan – zostały doprecyzowane w dwóch kolejnych podrozdziałach, odnoszących się do dwóch krajów związkowych, na terenie których mniejszość funkcjonuje. Pani mgr Justyna Michniuk przywołuje w tekście przepisy prawne ze szczegółową charakterystyką tych, które odnoszą się do edukacji (w tym funkcjonowania szkół i przedszkoli) i języka mniejszości. W następnym podrozdziale opisane zostały organizacje wspierające Serbołużyczan z uwzględnieniem podstaw prawnych umożliwiających ich funkcjonowanie, jak i opisem zakresu działania. Wymienione w tekście instytucje i organizacje mają – jak podkreśla Autorka – zbliżone zadania statutowe ochronę i zachowanie serbołużyckich zwyczajów, kultury oraz rozwoju, rewitalizacji i zachowania języka dolnołużyckiego (s. 83).

Rozdział zamyka charakterystyka roli rządu Brandenburgii w rozwoju języka dolnołużyckiego. Tu – podobnie jak w poprzednich rozdziałach – Autorka rozpoczyna od rozwiązań prawnych, opisuje działania planowane i realizowane na rzecz wzmocnienia języka dolnołużyckiego. Na uwagę zasługuje krytyczna analiza opublikowanego raportu oceniającego działania realizowane przez Kraj Związkowy Brandenburgia a dotyczące wzmocnienia języka dolnołużyckiego (ss. 85-86). Autorka opisuje wątpliwości dotyczące działań związanych z nauczaniem języka dolnołużyckiego i przygotowywaniem materiałów do nauki tego zagrożonego języka.

Ostatnia część będąca teoretyczną podstawą badań to bardzo interesujący rozdział o charakterze etnograficznym, w którym Doktorantka przedstawia informacje dotyczące tradycji i zwyczajów na Dolnych Łużycach. Warto tu podkreślić, że treści zawarte w rozdziale to nie tylko kwestia zainteresowania Autorki tematem na potrzeby przygotowania pracy doktorskiej w celu nakreślenia szerszego kontekstu edukacji i języka mniejszości. Pani mgr Justyna Michniuk z powodzeniem publikuje teksty na ten temat (co najmniej) od 2018

⁷ W. Rabczuk: *Ewaluacja programów szkolnych edukacji międzykulturowej w ujęciu Erika de Vreede*. W: T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, E. Ogrodzka-Mazur (red.): *Teorie i modele badań międzykulturowych*. UŚ, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Cieszyn – Warszawa, s. 144.

roku⁸, pokazując szerszemu kręgowi i popularyzując dziedzictwo tego najmniejszego narodu słowiańskiego. Na podkreślenie zasługuje ugruntowana wiedza o historii i tradycjach oraz samo zainteresowanie się tematem i próba naukowej analizy jeszcze przed podjęciem przygotowania pracy doktorskiej⁹. Tekst został wzbogacony autorskimi zdjęciami. W rozdziale prezentowane są przykłady folkloryzacji z jednoczesnymi uwagami wpisującymi się w tytuł podrozdziału: *Między tradycją a turystycznym widowiskiem*, co oddaje zamieszczona w rozdziale wypowiedź: „Kobiety w *Spreewaldzie* w ludowych strojach serbołużyckich wożą turystów na łodziach, ale nic nie opowiedzą o serbołużyckiej kulturze i tradycji, bo nic nie wiedzą” (s. 89). Autorka, opisując bogactwo form folklorystycznych, podkreśla, że na terenie Dolnych Łużyc można znaleźć obok siebie prawdziwy folklor, jak i zabiegi folkloryzacyjne, a te dwa zjawiska istnieją obok siebie i często wzajemnie się przenikają – co może być problemem zwłaszcza (co podkreśla Doktorantka) w sytuacji początkującego badacza, który nie potrafi ich odróżnić.

W rozdziale przedstawione zostały zwyczaje serbołużyckie na Łużycach Dolnych wpisane w kalendarz pór roku. Jest to zabieg trafny, i często spotykany w badaniach etnograficznych, pozwalających etnografom na spostrzeganie obrzędowości dorocznej jako symbolicznej nadbudowy nad teraźniejszością, życiem codziennym społeczności. Jednocześnie pozwala to na interpretację, pokazanie cech danej zbiorowości i oddanie ekspresyjności tego co wpisane w jej kulturę. Siła (prze)trwania zwyczajów to w dużej mierze wyznacznik tożsamości zbiorowej i świadczy o sile transmisji międzypokoleniowej¹⁰. Jak podkreśla Autorka wiele ze zwyczajów zostało zachowanych, inne zniknęły, ale są również takie, które trwały i były pielęgnowane i przekazywane, ale nie miało to miejsca w strefie publicznej (s. 94). Część zwyczajów – co też jest charakterystyczne dla innych zwyczajów mniejszości narodowych czy etnicznych – nie spotyka się z akceptacją czy zrozumieniem ze strony większości. Kolejnym atutem rozdziału jest syntetyczne uporządkowanie informacji o zwyczajach wpisanych w poszczególne pory roku w postaci tabel (wiosna, ss. 96-97; lato, s. 109; jesień, s. 116; zima, ss. 121-123).

Część teoretyczną zamyka bardzo ważny, ze względu na problematykę pracy, podrozdział: *Dylematy tożsamościowe Serbołużyczan* (ss. 135-142). Szkoda, że Autorka

⁸ Por. Pismo Folkowe. Źródło: <https://pismofolkowe.pl/osoby/justyna-michniuk?page=1>.

⁹ Świadczą o tym np. odniesienia do badań realizowanych już w roku 2011 – por. tekst (s. 89) i przypis 224 – odwołanie się do badań realizowanych w ramach stypendium naukowego przyznanego przez Serbski Instytut w Budziszynie.

¹⁰ Por. B. Dopart: *Zygmunta Glogera „Rok polski w życiu, tradycji i pieśni”*. W: J. Leończuk, J. Ławski, Ł. Zabielski (red.): *Zygmunt Gloger: pisarz, myśliciel, uczonek*. Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, Białystok 2016, s. 56.

oparła się tu głównie na analizach treści tekstów osadzonych w kulturoznawstwie i socjologii, a warto sięgnąć do tekstów pedagogów międzykulturowych od lat zajmujących się tą problematyką¹¹. Warto byłoby tą część rozszerzyć o dylematy istotne z punktu widzenia mniejszości – problemy związane z tym jaką rolę odgrywają międzypokoleniowe doświadczenia i pamięć rodzinna w procesie identyfikacji? Jak praktyki polityczne wpływają na kulturową rzeczywistość mniejszości?

Przedstawione wnioski zarówno z badań własnych, jak i wieloletnich obserwacji – niestety niezbyt optymistyczne – dotyczące funkcjonowania Serbołużyczan i podtrzymywania tożsamości mniejszości narodowej są niewątpliwie potwierdzeniem wagi podejmowanych badań i potrzeby realizacji działań wśród mniejszości.

Reasumując: Treści zaprezentowane w części teoretycznej zostały dobrane i zanalizowane poprawnie. Ich dobór jest warunkowany tematem pracy i problematyką badawczą. Tytuły poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów sformułowane prawidłowo. Mieszczą się w ogólnej koncepcji pracy. Autorka wykazała się ogromną wnikliwością analityczną. Wykorzystała do przygotowania części teoretycznej zarówno źródła polsko- jak i niemieckojęzyczne. Jest to niewątpliwym atutem pracy. Jediną uwagą, którą warto by Autorka uwzględniła w przyszłej monografii jest „umocowanie” tabel w tekście. Warto opisując, np. organizacje wspierające Serbołużyczan (ss. 74-83) zaznaczyć w tekście, że zostało opracowane syntetyczne zestawienie organizacji mniejszości z Niemiec należących do Federalnej Unii Narodowości Europejskich przedstawione w tabeli 4. Wprowadzone tak zostało to np. na s. 171 w przypadku tabeli 11. Ciekawe badania komparatystyczne łużycczyzny i kaszubszczyzny pokazuje w swoim tekście np. Thomas Menzel¹², warto zwrócić też uwagę (w sytuacji publikacji monografii) na poruszane w tekście kwestie motywacji do używania języka mniejszościowego.

Założenia metodologiczne badań własnych

Założenia metodologiczne badań własnych Doktorantka prezentuje w czwartym rozdziale rozprawy zatytułowanym: *Założenia metodologiczne badań własnych*. Autorka

¹¹ Warto w sytuacji przygotowywania monografii rozdział skomponować w oparciu o teksty takich Autorów, jak: Tadeusz Lewowicki, Jerzy Nikitorowicz czy Mirosław Sobecki.

¹² *O socjolingwistycznych uwarunkowaniach przetrwania języków mniejszościowych – łużycczyzna wobec kaszubszczyzny*. W: A. Kożyczkowska, M. Szczepska-Pustkowska (red.): *Mniejszości etniczne i ich pogranicza. Szkice tożsamościowe*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2020, ss. 245-263.

rozpoczęła ustaleń terminologicznych przyjętych w pracy – i tu znajdujemy odniesienia do wielokulturowości, ale też takich pojęć jak kultura i język Serbołużyczan – w odniesieniu do literatury i polko- i niemieckojęzycznej. Istotnych informacji dostarcza tabela 10 (ss. 146-147) zawierająca główne kategorie pojęciowe zastosowane w pracy doktorskiej. Podrozdział w zawiera czytelne ujęcia sposobu definiowania przez Autorkę kluczowych terminów.

Dalsze podrozdziały wpisują się w klasyczne ujęcie części metodologicznej.

Pani mgr Justyna Michniuk dookreśliła cel i przedmiot badań. Przedmiotem poszukiwań badawczych jest funkcjonowanie zawodowe nauczycieli (i wychowawców) na Łużycach Dolnych, nauczających języka dolnołużyckiego i wprowadzających lub umacniających związek uczniów z kulturą Serbołużyczan (s. 148). Autorka wyjaśnia w podrozdziale różnice formalno-prawne związane ze statusem nauczycieli i wychowawców w Niemczech, uzasadniając potrzebę wprowadzenia w tekście rozróżnienia tych dwóch grup osób z jednoczesnym podkreśleniem identyczności ich ról w związanych z przekazem języka i kultury Serbołużyczan. Celem podjętych badań uczyniła mgr Justyna Michniuk poznanie sytuacji zawodowej nauczycieli języka dolnołużyckiego w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec. (s. 149).

Cel główny został w sposób poprawny uszczegółowiony (s. 150) z uwzględnieniem celu poznawczego (rozpoznanie stanu aktualnego sytuacji nauczycieli języka dolnołużyckiego, a także form organizowania nauczania bilingualnego na obszarze Dolnych Łużyc), teoretycznego (opis systemu szkolnego w Niemczech oraz formalno-prawne podstawy nauczania języka mniejszości oraz kształcenia nauczycieli tego języka) oraz praktycznego (sformułowanie wniosków oraz wskazanie rekomendacji dla nauczycieli (szkół) dotyczących działań w kierunku rewitalizacji i zachowania języka dolnołużyckiego oraz tradycji Serbołużyczan na badanym obszarze).

Autorka w szczegółowy sposób opisała model badań (ss. 150-164). Jako istotny kontekst osadzenia badań przyjęła charakterystykę grupy mniejszościowej, a za teoretyczną podstawę badań własnych paradygmat wielokulturowości. Do analizy i interpretacji uzyskanych wyników badań Autorka przyjęła teorię wymiany społecznej Petera Blau, w której akcent jest położony na wspólnie wyznawane normy pełniące rolę pośredniczącą w transakcjach społecznych pomiędzy jednostkami i grupami. Autorka wyeksponowała również kategorię atrakcyjności społecznej i znaczenie sytuacji konfliktowych (ss. 152-153). Ze względu na podmiot badań – mgr Justyna Michniuk – opisała w tej części założeń metodologicznych sposób postrzegania funkcjonowania zawodowego nauczycieli, traktując to

jako dynamiczny układ z trzema poziomami. Przy konstrukcji modelu uwzględnione zostały również uwarunkowania kontekstowe.

Autorka doprecyzowała problematykę i opisała monografię pedagogiczną jako wybraną metodę badań z zastosowaną analizą dokumentów oraz wywiadami. Pierwszym – zgodnie z przedstawionym opisem (s. 170) – etapem badań była analiza dokumentów, a drugim wywiady narracyjne z nauczycielami i wychowawcami w placówkach WITAJ.

Kolejny podrozdział zawiera opis grupy badanej (w tekście niepoprawnie określonej jako badawczej). W sposób poprawny przedstawione zostały kryteria doboru próby. Część metodologiczną zamyka bardzo precyzyjny podrozdział dotyczący doboru źródeł do analizy dokumentów. W tabeli 12 Autorka przedstawiła podstawowe źródła pierwotne i wtórne wykorzystane w pracy (ss. 175-183) służące zebraniu danych będących podstawą do odpowiedzi na postawione problemy badawcze, jednocześnie zaznaczyła, że w pracy zostało wykorzystanych do analizy więcej materiałów niż te wskazane w podrozdziale (s. 183).

Prezentacja i interpretacja wyników badań

Część empiryczna została podzielona na dwa rozdziały: *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli języka dolnołużyckiego* (ss. 184-261) oraz *Obraz sytuacji zawodowej nauczycieli języka serbołużyckiego i wychowawców w przedszkolach WITAJ (dawniej i dziś)* (ss. 262-313).

W rozdziale piątym została dokonana szczegółowa analiza kształcenia i doskonalenia nauczania języka dolnołużyckiego. Ze względu na specyfikę kształcenia nauczycieli w Niemczech Autorka rozpoczęła od całościowej analizy systemu edukacji. Warto podkreślić, co czyni trafnie Autorka w tekście, że jest to system niezwykle zróżnicowany, co jest efektem uwarunkowań historycznych i politycznych. Na terenie dawnego NRD była do roku 1990 prowadzona niezwykle silna polityka ideologizująca oświatę. W tym samym okresie w Niemczech Zachodnich budowana była oświata w systemie federalnym z przyjętym pluralizmem społecznym i światopoglądowym. Zatem w momencie połączenia Niemiec doszło do konfrontacji dwóch przeciwstawnych sposobów uprawiania oświaty. Ostatecznie doszło do połączenia obu systemów oświatowych poprzez dopasowanie wschodnioniemieckiej administracji do zachodnioniemieckiej, która była uznawana za lepszą. Jednak proces zjednoczenia nie doprowadził do ogólnoniemieckiej reformy szkolnictwa ani do jego odnowy. Uwarunkowania historyczne i społeczne przyczyniły się do niejednorodnego charakteru szkolnictwa w Niemczech. W efekcie mamy złożony model instytucji nauczania

publicznego. Najważniejszą zasadą polityki oświatowej Niemiec jest decentralizacja w zarządzaniu i kierowaniu oświatą, która opiera się na podziale uprawnień między władze ogólnokrajowe (federalne), kraje związkowe i lokalne. Jak podkreśla Autorka, przygotowanie zawodowe nauczycieli w Niemczech jest adekwatne do struktury systemu edukacji w tym kraju i obejmuje kilka etapów kształcenia, dotyczy studiów oraz służby przygotowawczej (referendariat) trwającej rok lub dwa lata (co jest uzależnione od kraju związkowego). Przed opisem sposobu przygotowania nauczycieli do zawodu w Niemczech, Doktorantka w sposób rzeczowy przedstawiła formalno-prawne wytyczne kształcenia dwujęzycznego na Dolnych Łużycach (ss. 190-198), opisując również historię tego typu kształcenia, z akcentem na zmiany po II wojnie światowej. Pomimo tego, że wszyscy absolwenci kończą kurs nauczycielski zgodny ze standardami ustalonymi na poziomie centralnym (krajowym), a tym samym otrzymują możliwość uczestniczenia w kształceniu przygotowawczym do zawodu to zalecane jest by kandydat na nauczyciela realizował go w kraju związkowym, w którym zamierza podjąć pracę. Szczegółowe wytyczne kształcenia nauczycieli są regulowane przez prawa związkowe, a w całym systemie Autorka wskazuje na funkcjonowanie sześciu typów przygotowania pedagogicznego, zależnego od typu szkoły jako przyszłego miejsca pracy.

Ze względu na badania usytuowane w dwóch krajach związkowych (Brandenburgii i Saksonii) w sposób szczegółowy – na podstawie analizy dokumentów źródłowych – Autorka opisała rodzaje możliwych form przygotowania pedagogicznego, właściwych dla miejsca, w których jest to realizowane, opisała oferty kształcenia, a także – co jest istotne ze względu na podejmowany temat pracy – sposoby wspierania wielojęzyczności. Wskazała jednocześnie na potrzebę by koncepcja wielojęzyczności obejmowała w przyszłości również języki regionalne i mniejszościowe dolnołużyckiego i dolnoniemieckiego (s. 205). Opisane zostały również problemy z kadrami pedagogicznymi i stosowane środki zaradcze w postaci zatrudniania jako nauczycieli osób bez wymaganych kwalifikacji, z zaznaczeniem potrzeby ich uzupełnienia (s. 206). Bardzo odczuwalny jest zwłaszcza brak nauczycieli języka serbołużyckiego, przy czym aktualnie kształcenie ich jest realizowane tylko na jednej uczelni – Uniwersytecie w Lipsku. W sposób szczegółowy został zaprezentowany program kształcenia nauczycieli (ss. 212-216), opisane kwestie dotyczące kadry i studentów (z danymi aktualizowanymi na dzień 1 lutego 2022 roku). Autorka przedstawiła alarmujące informacje, publikowane na terenie Saksonii i Brandenburgii, na temat braków kadrowych wśród nauczycieli serbołużyckiego. Opisała również prowadzone działania, niestety nie przynoszące efektów, a mające na celu zwiększenie liczby osób uczących języka mniejszościowego. Ze względu na podejmowaną problematykę na uwagę zasługują podrozdziały dotyczące instytucji wspierających

nauczycieli języka dolnołużyckiego oraz opis procesu doskonalenia zawodowego w zakresie tego języka (ss. 228-238). Słusznie podkreśla Autorka, że sama organizacja kursów, przygotowywanie projektów mających na celu rewitalizację języka realizowana przez Serbołużyczan nie wystarczy. Niezbędne jest wsparcie z zewnątrz – przez działania polityków lokalnych, działaczy nie będących członkami mniejszości, ale żyjącymi na tym terenie (s. 236). Stąd kolejnymi opisanymi zagadnieniami jest w pracy charakterystyka roli instytucji regionalnych mających na celu wspieranie nauczycieli serbołużyckich i motywowanie (poprzez np. system stypendiów) młodzieży do pozostania w regionie. Przedstawione zostały też inicjatywy lokalne, kierowane do nauczycieli z Polski i Czech, którzy, po odpowiednim szkoleniu językowym, mieliby podejmować pracę w przedszkolach i szkołach – przy czym propozycje obywatelskie zostały odrzucone, co uzasadniono: „(...) ponieważ polityka szkolna nie należy do kompetencji miasta Cottbus/Chosebuz, lecz do obowiązków kraju związkowego” (s. 244). Rozdział V dopełniają analizy dotyczące Dolnołużyckiego Gimnazjum (będącego jedyną tego typu placówką na terenie Dolnych Łużyc), centralnej serbołużyckiej Szkoły Językowej w Dešanku (z przedstawieniem jej historii i osiągnięć). Szerzej opisana została koncepcja (do której Autorka odwoływała się wcześniej) programu WITAJ z opisem jej roli w rozwoju języka i kultury dolnołużyckiej (ss. 254-258). Rozdział zamyka opis nowej – prywatnej inicjatywy – ZORJA mającej na celu rewitalizację języka. Jest to ciekawa inicjatywa¹³ i – co podkreśla w pracy Pani mgr Justyna Michniuk – z rosnącym gronem osób wspierających projekt i społecznym zainteresowaniem projektem (s. 260).

Ostatni rozdział pracy to obraz sytuacji zawodowej nauczycieli języka serbołużyckiego i wychowawców w przedszkolach WITAJ – z analizą historyczną i prezentacją sytuacji aktualnej.

W części metodologicznej zamieszono problemy badawcze (ss. 165-166) odnoszące się do badań z nauczycielami – uznałam, że są to pytania pomocne w sytuacji prowadzenia wywiadów narracyjnych częściowo kategoryzowanych. Jednak rozdział VI „otwierają” obszary tematyczne – różniące się częściowo zakresami od przyjętych problemów. O ile w problematyce pominięte zostały pytania dotyczące kwestii związanych z tożsamością badanych, to tu te ważne komponenty zostały wpisane.

¹³ <https://zorja.org/dsb/> - informacje przedstawione na stronie internetowej są zarówno w języku niemieckim, co zapewnia informowanie i poszerza grono odbiorców, nie tylko wywodzących się z mniejszości oraz w języku dolnołużyckim.

Zgadzam się z twierdzeniem Autorki i tym bardziej doceniam jej zaangażowanie, wybór tematu i jego realizację: „(...) grupa pedagogów serbołużyckich stanowi zamknięte, hermetyczne środowisko, do którego można dotrzeć jedynie, będąc częścią społeczności serbołużyckiej lub poprzez kontakty z osobami z tej społeczności” (s. 263). Tu dodałabym, że niezbędne do zdobycia zaufania jest w tym przypadku zaangażowanie, wiarygodność i zdobyte zaufanie – co jest charakterystyczne dla analogicznych sytuacji badań w grupach mniejszości.

Ważnych informacji – wprowadzających czytelnika w specyfikę grupy osób badanych dostarczają opisy dotyczące jej charakterystyki. Za trafne uważam przyjęcie celowego doboru z uwzględnieniem osób z różnych typów szkół o różnym doświadczeniu zawodowym. W tym miejscu warto byłoby jednak doprecyzować co kryje się pod określeniami: młodzi stażem, starsi stażem. Warto byłoby zastosować klasyczny podział uwzględniający jakieś przedziały czasowe co dawałoby wyobrażenie jaki staż pracy mają faktycznie badani. Z kolei w zestawieniu w tabeli 30 można było pominąć dane w % – jest to zbyt mała liczba osób by dane przedstawiać w taki sposób.

Ważne informacje zostały zawarte w ostatniej części – *Wnioski i rekomendacje*.

Konkluzja

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Justyny Michniuk: *Sytuacja zawodowa nauczycieli języka dolnołużyckiego w szkołach na terenie Dolnych Łużyc w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec*, to niezwykle interesujące interdyscyplinarne studium. Analiza trafnie dobranej literatury, jej interpretacja, a także przedstawione w pracy wyjaśnienia i opisy zgromadzonych w trakcie przeprowadzonych badań danych stanowią podstawę do pozytywnej oceny rozprawy. Tekst spełnia również wymogi dotyczące kompetencji pisarstwa naukowego. Autorka pracy wykazuje zarówno umiejętność podejścia analitycznego, jak i podejścia syntezującego w doborze i interpretacji treści badawczych.

Rozprawę oceniam bardzo wysoko. Dostrzegam obiektywizm, rzetelność i wręcz drobiazgowość w prezentowaniu zgromadzonych danych. Uważam, że rozprawa to cenne źródło informacji dla badaczy i praktyków zainteresowanych poruszaną w pracy problematyką.

W związku z wysoką oceną przygotowanej przez mgr Justynę Michniuk pracy wnoszę o wyróżnienie przedłożonej do recenzji dysertacji doktorskiej. Jednocześnie rekomenduję pracę do druku (oczywiście po zmianach związanych z jej skróceniem) i zapraszam do opracowania tekstu do „Edukacji Międzykulturowej”.

Stwierdzam, że **rozprawa doktorska mgr Justyny Michniuk, pt. *Sytuacja zawodowa nauczycieli języka dolnołużyckiego w szkołach na terenie Dolnych Łużyc w wielokulturowym społeczeństwie Niemiec***, przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Inetty Nowosad, prof. UZ **spełnia wszystkie wymagania stawiane w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym z dnia 14 maja 2003 roku (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) i wnoszę o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

